

Zarnigor XAYRULLAYEVA,

International school of finance technology and science instituti tayanch doktoranti

E-mail: zarnigorxayrullayeva01@gmail.com

SHAXSGA IJTIMOIIY GURUHLAR TA'SIRINING PSIXOLOGIK MEKANIZMLARI VA IJTIMOIIY BOSIMNING NAZARIY TALQINLARI

Annotatsiya

Maqolada shaxs va ijtimoiy guruhlar o'rtasidagi psixologik munosabatlar tahlil qilinib, guruh ta'sirining shaxs qarorlariga ko'rsatadigan ta'sir mexanizmlari yoritilgan. Turli nazariy yondashuvlar asosida – E. Dyurkgeymning ijtimoiy faktlar nazariyasi, Z. Freydning ichki nazorat (superego) konsepsiyasi, S. Ashning konformizmga oid tajribalari, L. Festingerning kognitiv dissonans nazariyasi, A. Banduraning ijtimoiy o'rganish modeli, H. Tajfelning identifikatsiya g'oyalari, S. Milgramning bo'ysunish tajribalari va E. Eriksonning identitet shakllanishiga doir qarashlari asosida guruh bosimining psixologik xususiyatlari ko'rib chiqilgan. Tadqiqotda nazariy-analitik metodlar asosida shaxsning ichki psixologik jarayonlari va guruh ta'siriga javob reaksiyalari konseptual jihatdan tahlil qilindi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, shaxs ijtimoiy bosimni nafaqat tashqi ko'rsatmalar, balki o'zini guruhda anglash, unga moslashish va ijtimoiy qadriyatlar tizimiga qo'shilish orqali ham qabul qiladi.

Kalit so'zlar: Shaxs, guruh ta'siri, ijtimoiy bosim, psixologik moslashuv, konformizm, identitet, ichki ziddiyat, taqlid, bo'ysunish.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ ВЛИЯНИЯ СОЦИАЛЬНЫХ ГРУПП НА ЛИЧНОСТЬ И ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ИНТЕРПРЕТАЦИИ СОЦИАЛЬНОГО ДАВЛЕНИЯ

Аннотация

В статье рассматриваются психологические аспекты взаимодействия личности и социальных групп, а также механизмы влияния группы на принятие индивидуальных решений. На основе различных теоретических подходов — теории социальных фактов Э. Дюркгейма, концепции внутреннего контроля (суперэго) З. Фрейда, экспериментов по конформизму С. Аша, теории когнитивного диссонанса Л. Фестингера, модели социального научения А. Бандуры, идеи социальной идентификации Х. Таджфела, экспериментов С. Милгрэма и этапов формирования идентичности Э. Эриксона — проводится теоретический анализ психологического давления социальной среды на личность. В ходе исследования использовались теоретико-аналитические методы, позволяющие раскрыть внутренние психические процессы и реакцию личности на групповое воздействие. Результаты показывают, что восприятие социального давления связано не только с внешними нормами, но и с внутренней потребностью в идентификации, адаптации и принадлежности к группе.

Ключевые слова: Личность, групповое влияние, социальное давление, психологическая адаптация, конформизм, идентичность, внутренний конфликт, подчинение, социальное научение.

PSYCHOLOGICAL MECHANISMS OF SOCIAL GROUP INFLUENCE ON THE INDIVIDUAL AND THEORETICAL INTERPRETATIONS OF SOCIAL PRESSURE

Annotation

This article explores the psychological aspects of the interaction between the individual and social groups, focusing on the mechanisms through which groups influence personal decision-making. The analysis draws on various theoretical frameworks, including É. Durkheim's concept of social facts, S. Freud's idea of internal control (superego), S. Asch's conformity experiments, L. Festinger's cognitive dissonance theory, A. Bandura's social learning model, H. Tajfel's theory of social identification, S. Milgram's obedience studies, and E. Erikson's stages of identity development. Using theoretical and analytical methods, the study examines how group influence operates through both external norms and internal psychological processes. The findings suggest that social pressure is perceived not only as an external force, but also as a product of the individual's need for identity, group belonging, and psychological adaptation.

Key words: Individual, group influence, social pressure, psychological adjustment, conformity, identity, inner conflict, obedience, social learning.

Kirish. Zamonaviy psixologiyada shaxsiy qaror, shaxsga ijtimoiy bosimning ta'siri, shaxs va ijtimoiy muhitning o'zaro munosabati dolzarb ahamiyat kasb etadi. Shaxsning qaror qabul qilishida ijtimoiy ta'sirga nisbatan tutgan pozitsiyasi, ijtimoiy normalarga munosabati ko'plab ichki va tashqi omillar bilan belgilanadi. Ijtimoiy guruhlar tomonidan ko'rsatiladigan psixologik bosim, konformizm, taqlid, kuzatuv orqali o'rganish kabi mexanizmlar shaxsning xulq-atvori, shaxsiy tanlovlari va ijtimoiylashuv jarayoniga yuqori darajada ta'sir ko'rsatadi.

Psixologiyada shaxs va jamiyat o'rtasidagi munosabatlar turli olimlar tomonidan o'rganilgan bo'lib, turlicha tahlil qilinadi. Jumladan E. Dyurkgeym ijtimoiy hayotda mavjud bo'lgan umumiy me'yor va qadriyatlarni "ijtimoiy faktlar" deb atab, ularni shaxs xatti-harakatini tartibga soluvchi tashqi psixologik-ijtimoiy kuchlar sifatida talqin qilgan. Z. Freyd esa inson ruhiyatining chuqur qatlamlarida faoliyat yurituvchi ongsiz tuzilmalar-ayniqsa, "superego" orqali jamiyat va guruhlarining bosimi shaxs psixikasiga qanday ta'sir ko'rsatishini izohlagan. S. Ash tomonidan olib borilgan mashhur tajribalar esa odamlar guruh fikriga muvofiqlashishga moyil ekanini amaliy dalillar bilan

ko'rsatib bergan. L. Festinger shaxs ichki fikrlari va tashqi ta'sir o'rtasida yuzaga keladigan ruhiy diskomfortni "kognitiv dissonans" tushunchasi bilan izohlab, ijtimoiy bosimning ruhiy barqarorlikka ta'sirini asoslab bergan. A. Bandura esa ijtimoiy ta'sirning o'rganishga oid jihatlarini o'rganib, kuzatuv orqali o'zlashtirish (observational learning) modeli orqali shaxs xulqining shakllanish mexanizmlarini yoritgan.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. H. Tajfelning ijtimoiy identifikatsiya nazariyasi (1970-yil) odamlarning guruhlariga a'zo bo'lishi va bu guruhlarining ularning o'zini qanday his qilishlariga, xulq-atvoriga va qarorlariga ta'sir qilishini tushuntiradi. Tajfelning nazariyasiga ko'ra, shaxslar o'zlarini faqat o'z shaxsiy xususiyatlari orqali emas, balki o'zini guruhga mansub deb his qilgan holda ham aniqlaydi. Mavjud aniq bir guruhga mansublikning bu hissi, ijtimoiy identifikatsiya deb ataladi va bu shaxslar o'rtasidagi guruhlararo farqlarni kuchaytiradi va ijtimoiy tizimlarni shakllantiradi. Tajfelning tajribalaridan minimal guruhlar paradigmasi shuni ko'rsatdiki, odamlar o'zlarini tasodifiy guruhlariga ajratish orqali ham ularning guruhini boshqalarga nisbatan ustun deb hisoblashadi. Ijtimoiy

identifikatsiya nazariyasi, talabalarda ijtimoiy bosimga qanday reaksiya berilishini tahlil qilishda muhim ahamiyatga ega. Shaxslar guruhning bir a'zosiga aylanganda, ular o'z qarorlarini ko'pincha guruhning umumiy normasi va ehtiyojlari bilan moslashtiradilar. Guruhning qarashlari va xulq-atvoriga moslashish jarayoni ijtimoiy bosimning bir shakli sifatida ko'rilishi mumkin[1].

Leon Festingerning kognitiv dissonans nazariyasi bitta individning kognitiv tuzilmasi ichida yuz beradi, u yerda ikki element o'rtasida nomuvofiqlik ya'ni dissonans sodir bo'ladi. Bu elementlarni Leon Festinger "bilimlar" yoki "kognitsiyalar" deb ataydi.

Kognitiv dissonans (lotincha:cognition "bilim" va dissonantia "nomutanosiblik", "tartibsizlik", "uyg'unlikning yo'qligi") - shaxsning ongida qarama-qarshi tushunchalar: g'oyalar, e'tiqodlar, qadriyatlar yoki hissiy reaksiyalar to'qnashuvi natijasida yuzaga kelgan ruhiy noqulaylik holati[2]. Festinger nazariyasi qaror qabul qilish jarayonida yuzaga keladigan ichki kognitiv ziddiyatlarni o'rganadi. Festingerning dissonansni kamaytirish usullari shaxsning ijtimoiy bosimga javoban o'z shaxsiy qarorlarini o'zgartirishlarini yoki qarorlarini oqlashini tushunishga yordam beradi.

E. Goffman "O'zini namoyish qilish nazariyasi" (The Presentation of Self in Everyday Life) asarida shaxsni teatr metaforasi orqali tushuntiradi. U shaxslar jamiyatda o'zlarini qanday namoyon etishlarini, rollarni ijro qilishini va ijtimoiy kutishlarga moslashishini tahlil qiladi. Goffman shaxslarning ijtimoiy xatti-harakatlarini teatr sahnasi bilan qiyoslaydi. Bu sahnada har bir kishi o'ziga berilgan rolni ijro etadi va boshqalarning kutgan talablariga moslashadi. Odamlarga o'zini qanday ko'rsatish orqali ijtimoiy muvozanatni saqlashadi.

Goffman odamlar ijtimoiy muhitda o'zlarini boshqalarga qanday ko'rsatishni boshqarish orqali ijtimoiy qabul qilinishga intilishini ta'kidlaydi. Bu jarayon "taassurotlarni boshqarish" deb ataladi va shaxsning o'zini namoyish qilish uslubi ijtimoiy kutilmalar va individual istaklar o'rtasidagi muvozanatni aks ettiradi. Goffman "old sahna"ni shaxsning boshqalar oldida o'zini tutishi, ya'ni ijtimoiy rollarni ijro etishi deb ta'riflaydi. "Orqa sahna" esa shaxsning xususiy hayoti bo'lib, u yerda u haqiqiy his-tuyg'ularini namoyon qiladi[2].

Z. Freyding "Jamiyat va uning noroziligi" (Civilization and Its Discontents, 1930) nomli asarida shaxsiy xulq-atvor va jamiyat o'rtasidagi ichki ziddiyatni superego tushunchasi orqali izohlagan. Uning fikricha, jamiyat va guruhlar tomonidan ilgari surilgan talab va me'yorlar shaxs ong ostiga singib ketadi va ichki nazorat tizimi sifatida ishlay boshlaydi. "Superego bu – jamiyat talablarining ichki vakilidir. U o'z kelib chiqishini tashqi hokimiyatdan olsa-da, vaqt o'tib shaxsiy ichki hukmdorga aylanadi". Ushbu yondashuv asosida shaxsga ijtimoiy guruhlar ta'siri faqat tashqi cheklovlar orqali emas, balki ichki ruhiy mexanizmlar orqali ham amalga oshishi mumkin degan nazariy xulosa asoslandi. Shuningdek, bu g'oya Z. Freyding psixanalitik yondashuvi va ijtimoiy nazorat konsepsiyasi bilan uyg'unlashadi[4].

S. Milgramning 1960-yillarda o'tkazgan "Muallim va shogird" tajribasida shuni aniqlaydiki, "Odamlar ijtimoiy bosimga duchor bo'lganida, ular o'zlarining shaxsiy axloqiy qarorlariga emas, balki autoritar buyruqlarga amal qilishadi. Odamlar odatda boshqa shaxsning ijtimoiy mavqei yoki autoritar holati asosida, hatto o'zlarining axloqiy qarorlariga qarshi bo'lsa ham, buyruqlarga amal qilishga moyil bo'lishadi"[5]. Milgramning tajribasida ishtirokchilar o'zlarining shaxsiy e'tiqodlariga qarshi bo'lishiga qaramasdan, boshqa bir insonga zarar yetkazishni davom ettirdilar, chunki ular o'zlarini buyruqlar beruvchi odamning ijtimoiy bosimga bo'ysundilar. "Odamlar o'zining axloqiy qoidalarga qarshi bo'lsa ham, yuqori lavozimli shaxslarning buyruqlariga bo'ysunishga tayyor bo'lishadi." deb tajriba nihoyasida xulosa beriladi.

A. Bandura o'zining ijtimoiy o'rganish nazariyasida ijtimoiy bosim va guruhlarining ta'sirini, shaxslarning o'z xulq-atvorlarini boshqalar bilan kuzatib o'rganishlarini va bu jarayonda guruhlarining kutishlariga moslashishlarini o'rganadi. "Shaxslar boshqalarning xulq-atvorini kuzatib, o'z xulq-atvorlarini shakllantiradilar. Ularning qarorlarining shakllanishi, guruhdagi

boshqalar tomonidan qo'llab-quvvatlangan normativlarga moslashishga asoslanadi"[6]. Bandura, o'zining ijtimoiy o'rganish nazariyasida shaxslarning xulq-atvorini shakllantirishda guruhning ijtimoiy kutishlarining rolini o'rganadi. "Ijtimoiy kutishlar, guruhdagi xulq-atvorlar va normativlar shaxsning qaror qabul qilish jarayoniga katta ta'sir ko'rsatadi va shaxslar bu kutishlarga moslashishga intilishadi", shaxslar o'zlarini ijtimoiy muhitdagi boshqalar bilan taqqoslash orqali yangi xulq-atvorlarni o'rganishini, guruhning kutishlari va qarorlar qabul qilishlarini ta'kidlaydi. Bu ijtimoiy o'rganish jarayoni, ayniqsa, guruhda mavjud bo'lgan bosimni o'z ichiga oladi. Shaxslar, guruhning kutishlariga mos ravishda o'z xulq-atvorini va qarorlarini shakllantirishga intiladilar.

Solomon Aschning konformizm tajribasida aniqlanishicha, "Agar guruhdagi ko'pchilik noto'g'ri javob bersa, ozchilikda bo'lgan shaxs ko'pincha guruhning noto'g'ri javobiga moslashdi, bu esa ijtimoiy bosimning shaxsning qarorini o'zgartirishdagi kuchini ko'rsatadi"[6]. Tajriba guruhda boshqa a'zolarining xulq-atvori shaxs qarorlarining turli o'zgarishlarga olib kelishi mumkinligini, shaxslar o'z xulq-atvorini, hattoki noto'g'ri qarorlarini ham guruh kutishlariga moslashtirishini ko'rsatadi. "Guruh tomonidan qabul qilinish ehtiyoji guruh a'zolari guruh fikri noto'g'ri ekanini bilsalar-da, ko'pincha shaxslarni moslashishga olib keladi".

Konformizm tajribasining natijalari ijtimoiy ta'sir kuchini namoyish etadi. Biror shaxs javobning to'g'ri ekanini ishonmaganligi uchun, balki guruhdan rad etilish yoki yomonlashishdan qo'rqqanligi uchun noto'g'ri javob beradi. Guruh bosimga bo'ysunish tendensiyasi ayniqsa guruhning noto'g'ri javobda mutlaq hamfikir bo'lganda yaqqol namoyon bo'ladi, bu esa shaxsni o'z fikrini bildirganda yolg'izlanib qolishiga olib keladi. Konformizm faqat zaiflikning ifodasi emas, balki boshqalar bilan moslashish va ijtimoiy ajralishni oldini olish istagini aks ettiradi.

E. Eriksonning "Hayotiy bosqichlar" nazariyasi shaxsning rivojlanishidagi guruhlarining rolini va ijtimoiy ta'sirni chuqur o'rganadi. "Har bir hayotiy bosqich o'zining ijtimoiy kuchlari va guruhlar ta'sirini o'z ichiga oladi. Shaxsiy rivojlanish uchun zarur bo'lgan qarorlar va vazifalar ko'pincha guruh tomonidan qo'yilgan normativlar va kutishlarga asoslanadi"[10]. Bu nazariyada guruhlarining ta'siri odamning o'zini anglash, identifikatsiya qilish va ijtimoiy rollarni bajarishdagi muhim vosita hisoblanadi. Masalan, o'sish davrida o'quvchilar guruhlar yoki do'stlar muhitida o'zlarini qanday ko'rsatishlari, o'zgaralarni qanday qabul qilishlari, guruhga qabul qilinish uchun qanday xulq-atvorlarni namoyon etishlari zarur bo'ladi. Bu guruhlar shaxsning o'zini qanday anglashiga, o'zining ijtimoiy roli va mavqeyini qanday his qilishiga bevosita ta'sir qiladi. Shu tariqa, guruhlar faqat shaxslar orasidagi ijtimoiy aloqalar sifatida qolmay, balki shaxsiy rivojlanish va o'zini anglash jarayonida asosiy mexanizm sifatida xizmat qiladi. Aynan shu manbaada "Odamlar guruh ichida o'zlarini tushunadilar. Shaxsiy identifikatsiya va ijtimoiy rolni bajarish guruhda qabul qilinishga, boshqalar bilan o'zaro aloqaga va ijtimoiy boshqaruvga qaratilgandir" deyiladi. Erikson guruhlarining shaxslarning identitetini shakllantirishdagi rolini ta'kidlaydi. Guruh ichida bo'lish shaxsga o'zini qanday anglash va qanday ijtimoiy rollarni bajarish kerakligini o'rgatadi.

Bandura o'zining ijtimoiy o'rganish nazariyasida shaxslarning boshqalar va guruhning xulq-atvorini kuzatib, qarorlar qabul qilishlarini ta'kidlaydi. Bu nazariyada, shaxslar o'zini boshqalar bilan taqqoslash orqali xulq-atvorini o'zgartirishi yoki qarorlar qabul qilishi mumkin degan xulosa kelib chiqadi. Erikson esa guruhlarining shaxsning rivojlanishidagi ahamiyatini ta'kidlaydi, chunki guruhda o'rganish va moslashish shaxsning o'zini anglashiga katta ta'sir ko'rsatadi.

Bularning barchasi shuni ko'rsatadiki, guruh va ijtimoiy bosim shaxsning qarorlarini, xulq-atvorini o'zgartirishda muhim omil bo'ladi. Shaxslar ko'pincha o'z qarorlarini faqat o'zlariga asoslanib qabul qilishmaydi, balki guruhdagi boshqalarning kutishlariga moslashishga ham harakat qilishadi. Bu jarayonda ijtimoiy bosim va guruhning kutishlari shaxsni ichki qarorlarida sezilarli darajada o'zgartirishi mumkin.

Turli xil qaror qabul qilish tushunchalarining har xil talqinlari mavjud, ammo har birida qaror muammoli vaziyatda

yuzaga kelgan noaniqlikni kamaytirishga qaratilgan fikrlar faoliyati sifatida ko'rib chiqiladi. Shuningdek, bu fikrlar faoliyati konseptual fikrlash darajasida amalga oshiriladi. Ko'pincha qaror ham tanlov, ham uning yakuniy natijasi sifatida ikki tomonlama tushuniladi[8].

Qaror qabul qilish jarayoni ham tadqiqot yo'nalishiga ko'ra turli ma'nolarda tadqiq qilinadi. Platonovning ta'rifiga ko'ra, qaror qabul qilish – bu savolga javob olishning psixik hodisasi hisoblanadi[9].

Natijalar. Nazariy tahlillar shuni ko'rsatadiki, shaxsning ijtimoiy guruh bilan o'zaro munosabati faqat tashqi moslashuv bilan emas, balki ichki psixologik holatlar bilan ham bog'liq. Turli nazariyalar asosida quyidagilarni tahlil qilamiz:

-shaxsning xatti-harakatlari guruh tomonidan yaratilgan "ijtimoiy faktlar" orqali boshqariladi. Bunday holatda shaxs guruh me'yorlarini buzmaslik uchun ularga ixtiyoriy ravishda bo'ysunadi.(E.Dyukgeym)

- shaxs guruh me'yorlarini ongsiz ravishda "superego" orqali qabul qiladi. Natijada, guruhning qadriyatlar shaxs ongida ichki standart sifatida shakllanadi.(Z. Freyd)

- odamlar guruh fikriga ko'r-ko'rona ergashishga moyil bo'lib, bu holat shaxsiy fikrlarni vaqtincha inkor etishga olib keladi. (S. Ash)

- shaxs guruhga zid fikr bildirs, kognitiv dissonans (ruhiy noqulaylik) his qiladi va bu holatni bartaraf qilish uchun o'z fikrini guruh fikriga moslashtiradi. (L. Festinger)

- insonlar boshqalarning xatti-harakatlarini kuzatish orqali ularni o'zlashtiradi. Guruhda dominant bo'lgan xulq modellari shaxsda avtomatik ravishda qabul qilinadi. (A. Bandura)

- shaxs o'zini ma'lum bir guruh a'zosi sifatida anglaganida, ushbu guruh qadriyatlar va me'yorlariga psixologik jihatdan yaqinlashadi. (H. Tajfel)

- shaxs o'z axloqiy qarashlariga zid bo'lsa-da, ijtimoiy hokimiyat vakiliga bo'ysunishga moyil bo'ladi. Bu esa shaxsga nisbatan ijtimoiy bosim kuchi qanchalik ta'sirchanligini ko'rsatadi. (S. Milgram)

- shaxsiy rivojlanish, ayniqsa o'smirlik davrida, ijtimoiy guruhlar bilan o'zaro ta'sirda shakllanadi. Guruhga tegishlilik hissi shaxsning kimligini anglashida hal qiluvchi rol o'ynaydi va ijtimoiy moslashuv jarayoniga kuchli ta'sir ko'rsatadi. (E. Erikson)

Yuqoridagi natijalar asosida shuni ta'kidlash mumkinki, ijtimoiy guruhlarining shaxsga ta'siri murakkab va ko'p bosqichli bo'lib, bu ta'sir ongli, ongsiz, tashqi yoki ichki mexanizmlar orqali yuzaga chiqadi. Har bir nazariyada ta'sir shakli va natijasi turlicha bo'lsa-da, umumiy jihati – shaxsning o'zini guruhga moslashtirishga intilishi kuzatiladi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, shaxsning qaror qabul qilishida guruh va ijtimoiy bosim juda katta ta'sir ko'rsatadi. Har birimiz o'z qarorlarimizni faqat o'zimiz uchun emas, balki bizni o'rab turgan guruh va jamiyatning kutishlariga moslashib ham qabul qilamiz. Ba'zan bu boshqalar bilan uyg'unlashish va jamiyatning me'yorlariga amal qilish istagi bilan bog'liq bo'ladi. Aksariyat hollarda, har kim o'z fikrini bildirganida, guruhning reaksiyasidan qo'rqib yoki undan ajralib qolishdan tashvishlanib, qarorlarini o'zgartirishga moyil bo'ladi. Bu, bir tomondan, jamiyatda o'z o'rnini topish va boshqalardan tasdiq olish istagi bilan bog'liq.

Shu bilan birga, bizning qarorlarimiz faqat guruh bosimi ostida shakllanmaydi, balki ichki ishonch va qarashlarimiz ham katta rol o'ynaydi. Ba'zan, guruh kutishlariga qarshi turish, o'z fikrini himoya qilish ham muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Shaxs o'z qarorlarini ko'proq mustaqil ravishda, ba'zan esa ijtimoiy bosimga qarshi turib qabul qilishi kerak. Bu, albatta, har bir kishining o'ziga xosligi va ichki kuchiga bog'liq. Shaxsning qarorlarida guruh va ijtimoiy bosimning ta'siri qat'iy bo'lishi mumkin, ammo bu ta'sir shaxsning ichki qarashlari va o'zini anglash jarayoniga qarab o'zgarish holati kuzatiladi. Shunday qilib, har birimiz ijtimoiy bosim va guruh kutishlariga qarshi turish yoki ularga moslashish orasida muvozanatni topishga harakat qilamiz.

ADABIYOTLAR

1. Tajfel H. Differentiation between social groups: Studies in the social psychology of intergroup relations. – London: Academic Press, 1978. – 474 b.
2. Kognitiv dissonans - Vikipediya
3. Goffman, E. The Presentation of Self in Everyday Life. Garden City, NY: Doubleday.
4. Фрейд З. Недовольство культурой / пер. с нем. А. М. Руткевич. — Харьков: Фолио, 2013. — 224 с
5. Milgram S. Behavioral study of obedience. Journal of Abnormal and Social Psychology, 67(4), 371-378.
6. Bandura, A. Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall. Asch S.E. The Influence of Group Pressure on the Modification and Distortion of Judgment. In G. E. Swenson (Ed.), Theories of Cognitive Learning (pp. 194-207).
7. Erikson, E. (1997). The Life Cycle Completed: Extended Version. W.W. Norton & Company.
8. Гершкович В. А., Морошкина Н. В., Науменко О. В., Аллахвердов В. М. Социальная верификация гипотез при решении задач высокой степени неопределенности // Экспериментальная психология в России: традиции и перспективы. – М.: Институт психологии РАН, 2010
9. Карпов А. В. Психология групповых решений. - М: Институт психологии РАН, 2000
10. Erikson, E. (1997). The Life Cycle Completed: Extended Version. W.W. Norton & Company.